

A Kállay-kormány lépései a szerbek megnyerésére a Délvidéken

Keresztes—Fischer belügyminiszter 1942. szeptember 14-én felvetette a minisztertanács ülésén: a területgyarapodásokból — a háború végén bekövetkező esetleges népszavazásra gondolva — a kormánynak le kellene vonnia a végső konzekvenciákat. Ezért javasolta, hogy a visszacsatolt területeken úgy erősítsék tovább a magyarságot, hogy az „ne sértse a nemzetiségek önértetét”. Felvetette azt is, hogy revideálni kellene a Bácskában bizonyos intézkedéseket. Főként a görögkeleti magyar egyház forszírozását bírálta és sürgette a görögkeleti egyház helyzetének rendezését. Kállay lényegében egyetértett a belügyminiszterrel, s azt válaszolta, hogy szerinte is „keresni kell a megegyezést és megértést a visszakerült nemzetiségek jóindulatú elemeivel”. Általánosságban bírálta a visszacsatolt területeken a múltban követett nemzetiségpolitikát, s felkérte az egyes tárcák vezetőit, hogy az ottani magyarság megerősítésével párhuzamosan teremtsenek „jobb atmoszférát” ezeken a területeken. Keresztes—Fischernek megígérte, hogy a Bácska kapcsán felvetett problémákat feldolgoztatja a miniszterelnökség nemzetiségi osztályával, s annak eredményét közölni fogja a miniszterekkel.¹

A minisztertanácson nem véletlenül vetődött fel a görögkeleti egyház kérdése, amelyet súlyos sérelmek értek a Délvidék visszafoglalása után. Vagyonát zár alá helyezték, templomait bezárták, lehetetlenné tették az egyházi élet normális működését. Volt olyan is, hogy templomaikat a katolikusoknak adták és lebontották.² Szerb egyházi körökben különösen sérelmesnek találták a budapesti Görögkeleti Hittudományi Főiskola felállítását, amely a teológiaképzés hazai megoldásának örve alatt a kormány befolyásának erősítését szolgálta. Létrehozásáról a minisztertanács 1941. július 22-i ülése határozott arra hivatkozva, hogy a külföldön működő szemináriumok „értelmi és valláserkölcsei szempontból messze elmaradtak” a magyarországiaktól, s az onnan kikerülő papok politikailag megbízhatatlanok. A főiskola felállítása államköltségen történt, „mert csak így biztosíthatjuk teljesen a magyar befolyást”³ — olvashatjuk ennek kapcsán az említett minisztertanácsi jegyzőkönyvben.

A Görögkeleti Hittudományi Főiskolát eredetileg Debrecenben szándékozták felállítani. Mivel az intézmény egyházi főhatóság nélkül nem működhetett, s e

feladat ellátására egyik magyarországi görögkeleti püspököt sem tartották alkalmasnak, a kormány a konstantinápolyi patriarchát akarta megnyerni az ügynek. Addig is, amíg az erre vonatkozó tárgyalások eredményre vezetnek, Szavvatij prágai érseket kérték fel az egyházi főhatóság teendőinek ellátására. Azt a Szavvatijt, aki közismerten jó kapcsolatokkal rendelkezett magyar kormánykörökben. Szavvatij nevezte ki Popoff Mihály emigráns orosz protoierejt érseki helynökké, így ezt követően a kormány Popoffot kinevezhette a görögkeleti magyar és görögkeleti rutén egyházrészek adminisztrátorává. Ezzel a kormány elkerülte az esetleges belgrádi juriszdkciót.⁴

Külön kálváriát élt át a nagyhírű, régi alapítású Matica srpska. A Délvidék elfoglalása után megszüntették önkormányzatát, igazgató tanácsát feloszlatták, vagyonát zár alá helyezték, birtokait bérbe adták, s hatósági biztost neveztek ki élére. A hatósági megbízott kezdetben Blazsek József volt, de saját üzletében elkövetett ádrágítás miatt leváltották. Helyét Ulbricht Gyula foglalta el. A Matícának mintegy 5 millió pengőt kitevő vagyona volt — 900 kat. hold föld, értékpapírok, stb.⁵ A Matica ügye időközben egyre inkább a szerb polgárság megnyerésének gátjává vált, s Keresztes—Fischer lényegében ezt ismerte fel. 1942 november közepén Popović L. Milán országgyűlési képviselő is szóvá tette Kállaynak a Matica megnyitásának gondolatát, s egyéb, a szerbeket érintő kulturális kérdés megoldását. Beszélgetésük során érintették a pravoszláv monostorok és az egyházi vagyon kérdését is. Kállay ígéretet tett a sérelmek orvoslására. Hasonló tartalmú beadványokkal ostromolta a miniszterelnökséget a Matica leváltott elnöke, Aleksandar Moć és Nikola Milutinović volt titkár is, s többször interveniált az ügyben Bajcsy-Zsilinszky Endre is.⁶

Az 1943. február 16-i minisztertanácson Keresztes—Fischer ismét felvetette, hogy „politikai szempontból most már revízió alá vétessenek bizonyos kormányintézkedések, amelyek a Bácska visszacsatolása óta a magyarországi szerb kisebbséggel szemben 1941 áprilisa óta foganatosítottak”. A belügyminiszter ezúttal sokkal konkrétabb volt, mint 1942 szeptemberében. Nyíltan megmondta, hogy elérkezettnek látja az időt a katonai bíróságok által hozott ítéletek, az internálások és kiutasítások felülvizsgálatára, a pravoszláv egyház vagyonjogi helyzetének és a Matica srpska ügyének tisztázására. Felvetette az agrárkérdés és a szerbek egyéb sérelmei felülvizsgálatának szükségességét is.⁷ Keresztes-Fischer tulajdonképpen a magyar uralkodó osztályok angolorientációjú csoportjainak törekvését fejezte ki, amelyek az európai erőviszonyokban beállott változások következtében, elsősorban a szövetséges hatalmak felé tett gesztusként, a szerb-kérdés rendezését sürgették.

A VKF bíróságok ítéleteinek felülvizsgálatára soha nem került sor, de jelentős mértékben csökkent a halálos ítéletek száma. Az internáltak ügyének felülvizsgá-

lata valóban megkezdődött, bár a dobrovoljacok számára ez sem hozott gyökeres változást, sőt később számos szigorítást vezettek be.

1943 augusztusában újra engedélyezték a Matica srpska működését. A kormánybiztosi posztot ugyan nem szüntették meg, de Ulbrich helyett a szerbül jól tudó Balla Pált, a miniszterelnökség kisebbségi osztályának délszláv referensét nevezték ki. Balla, gesztusként, szerbül mondta el beszédét a Matica augusztus 17-i első ülésén. Utalt rá, hogy kormánybiztosi kinevezése csupán „átmeneti velejárója” az újraindulásnak, s ezzel sejtetni engedte, hogy a teljes autonómia visszaállítása már csak rövid idő kérdése. Aláhúzta, hogy az intézmény működésének engedélyezése a magyar kormány „megértő” nemzetiségpolitikájának újabb bizonyítéka. Reményét fejezte ki, hogy a Matica hozzá fog járulni a kölcsönös megértéshez, de figyelmeztetett, hogy munkája csak akkor lehet eredményes, ha „a nemzetiségek is az állam iránt feltétlen lojális magatartást tanúsítanak, intézkedéseit tiszteletben tartják és az államalkotó magyarsággal történő őszinte együttműködést szolgálják”.⁸

Már korábban, márciusban engedélyezték a Szerb Olvasóköri működését, áprilisban megjelent a bunjevac-sokác *Naše novine* c. lap, július végén pedig a román és szlovák híradások bevezetése után a magyar rádió megkezdte félórás szerb nyelvű adását.⁹ Februárban Irinej Ćirić püspököt felsőházi taggá választották, novemberben pedig visszakapta vagyonát és monostorait a bácskai görögkeleti püspökség is, s a vagyoni ügyek igazgatásával egy egyházi és világi összetételű bizottságot bíztak meg.¹⁰

A Délvidék visszacsatolása után a jugoszláv királyságban államosított elemi és középfokú iskolák továbbra is állami kezelésben maradtak, annak ellenére, hogy a katolikus egyház több alkalommal is kérte az 1918 előtt egyházi kezelésben lévő iskolák visszaadását. Attól tartva, hogy a görögkeleti egyház is hasonló kéréssel fordulhat a kormányhoz, az iskolák tulajdonjogi helyzetén nem kívántak változtatni, legalább is a háború végéig.¹¹

Az oktatással kapcsolatos nehézségek — túl azon, hogy a háború négy év alatt kétszer söpört végig ezeken a területeken — két forrásra vezethetők vissza. Egyrészt a régi Jugoszlávia magyar iskolákat elsorvasztó politikájára, illetve arra, hogy a visszacsatolás után a magyar kormányok főként erre hivatkozva az iskolák tevékenységének újraindítását, illetve új iskolák alapítását a magyarosító politika szolgálatába állították.

A megmaradt, zömmel szerb és horvát tanári kar átvételéről szigorú „nemzet-hűségi” vizsgálat alapján döntöttek, amely tovább csökkentette a határváltozás miatt amúgy is megcsappant aktív tanítók, tanárok számát. Különösen súlyos volt a helyzet a középfokú iskolákban az első tanévben. Az újverbázi gimnáziumban például 1, a szabadkai kereskedelmi iskolában szintén 1, a zentai gimnáziumban pedig 4 tanárt vettek át a 14—18 tagú régi tanártestületből. Hasonló volt a

helyzet az elemi iskolákban is. Az óbecsei járásban az 53 délszláv tanítóból a nemzetiségi felülvizsgálat után 37-et vettek át.¹² Az ily módon állásban maradt tanítók, tanárok még májusban, a katonai közigazgatás szervei előtt letették az esküt, amely további működésük másik alapfeltétele volt. Az alkalmazási procedúrát még 1942/43-ban is számos helyen — különösen a szerb többségű falvakban — felhasználták a szerb származású tanítók magyarul tanított területre történő áthelyezésére. A turjai jegyző például csak három szerb tanító helyi alkalmazását tartotta célszerűnek, mivel „avval csak káros hatás váltódik ki, ha egy 11 tanerős iskolában 9 szerb tanító van alkalmazva”. A szenttamási jegyző hasonló okokból, a 13 tanító közül csak kettő átvételét javasolta.¹³ Véglegesítést egyébként csak magyar nyelvtudás esetén kaptak, de ettől függetlenül is azt a háború utáni időkre tolták esetükben. Az ily módon megcsappant létszámot az ország belső részeiből igyekeztek pótolni.

Az 1941/42-es tanévben ezen a területen 335 népiskolában, 1444 osztályban folyt tanítás. A 98 197 tanuló közül 41 410 volt magyar (42,2%), 56 787 pedig szerb, horvát, német, szlovák és ruszin nemzetiségű (57,8%). Az elemi iskolákban — a magyar kötelező oktatás mellett — hivatalosan a szülők kérése alapján, megfelelő létszám esetén nyitottak nemzetiségi tannyelvű osztályokat. Ez, elsősorban a katonai közigazgatás idején, számos visszaélésre adott alkalmat, elsősorban a szerbek és horvátok által lakott vidékeken.

A Vallás és Köznevelési Minisztérium utasítása szerint az elemi iskolákban el kellett érni, hogy annak befejezése után a tanulók szabatosan fejezzék ki magukat magyarul. Tankönyvek, tantermek hiányában, főleg az első időben, a tanítás szinte kizárólag az ún. nemzeti tárgyak oktatására irányult, azaz a magyar nyelv és irodalomra, történelemre és földrajzra. Súlyos gondot okozott, hogy a nemzetiségi iskolákba helyezett tanítók nem tudták a gyermekek anyanyelvét.¹⁴ A Kállay-kormány igyekezett megszüntetni a helyi hatóságok önkényeskedéseit. 1943 februárjában a belügyminiszter erélyes hangú leiratban figyelmeztette a főispánokat, hogy a közigazgatási hatóságok tartózkodjanak a nemzetiségi nyelvű tanítás kérdéseibe történő beavatkozástól, mivel ezzel „nemkívánatos zavarokat” idéznek elő, gyakran pedig a felsőbb rendeletek végrehajtását egyenesen megakadályozzák. A VKM egyik 1943/44-es utasítása ugyanis már szorgalmazta a nem magyar tanítási nyelvű iskolák működésének segítségét.¹⁵

A Muravidéken, Zala és Vas megye horvátok és vendek által lakott területein az 1942/43-as tanévben bevezették az ún. muraközi nyelvű oktatást az elemi iskolákban, amely a hivatalos horvát körök éles tiltakozását váltotta ki, mivel ebben a horvát nemzetiségűek nyelvi megosztását látták. Hivatalos magyar statisztikák szerint a Délvidéken 13 horvát—magyar, 5 vend—magyar, 7 bunyevác—magyar, és 15 sokác—magyar vegyes népiskola működött.¹⁶ A szerb tagozatokra vonatkozóan sajnos ilyen összesítő adatok nem állnak rendelkezésünkre. De még

a jóval toleránsabban kezelt horvát iskolák kérdésében is Pataky Tibor, a Miniszterelnökség Kisebbségi osztályának vezetője 1942 júliusában így fordult Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatási miniszterhez: „Bármennyire öröndetes is a muraközi lakosságnak a magyar nyelvű oktatás mellett való megnyilatkozása, mégis nézetem szerint nemcsak gyakorlati, hanem külpolitikai és nemzetiségpolitikai okokból is kívánatos volna, hogy a muraközi iskolákban a lakosság a saját anyanyelvét is megtanulja.” 1942. július 28-án a VKM a muraszombati I. fokú tanügyi kirendeltség számára a következő utasítást küldte: ott, ahol a lakosság nem magyar, a lakosság nyelvén kell tanítani. Vegyes községekben ezt párhuzamos, magyar—horvát osztályok felállításával kell megoldani, biztosítva minden esetben a magyar nyelv tanítását. A tagozatokon magyarul és a nemzetiségek nyelvén folyják az oktatás.¹⁷

Az iskolapolitikában megfigyelhető magyarosító tendencia különösen élesen figyelhető meg a polgári iskolákban és a gimnáziumokban. A 24 délvidéki polgári iskola közül húsz magyar, három német és egy szlovák tannyelvű volt. Az 5 kereskedelmi iskolában, a 3 ipari iskolában, valamint a 4 líceumban és tanítóképzőben kizárólag magyar nyelven folyt a tanítás. Az említett iskolatípusokban szerb tagozat nem volt. A 12 gimnázium közül 9 magyar, 2 német alapítványú volt, egyedül Újvidéken működött egy szerb tanítási nyelvű gimnázium, összesen 718 tanulóval. Lényeges változásra e téren a Kállay-kormány idején sem került sor, bár 1943 októberében — hosszas huzavona után — egy-egy szerb tannyelvű leány és fiú osztály megnyitására került sor az újvidéki magyar polgári iskola keretei között.¹⁸

A szerb gimnázium igen nehéz körülmények között végezte munkáját. A VKM a tömeges jelentkezés ellenére sem tartotta célszerűnek a tanulói létszám emelését, s hogy elkerüljék a koedukációt, délelőtt és délután folyt a tanítás. Ennek ellenére, mint Várady Kálmán, az iskola igazgatója megfogalmazta, „különösen aggasztó” az első osztályok létszáma (1—1 fiú, illetve leány osztályról van szó), amelyekbe 63, illetve 57 tanuló járt. Szerb nyelvű tankönyvek hiányában — a régieket bevonták — diktálták az anyagot.¹⁹ A német gimnáziumoktól eltérően, itt nagyobb, heti 6 órában tanultak magyart, míg szerbet csak heti 5 órában. Ennek ellenére az iskola vezetése szerint a tanulók még 1943-ban is csak „gagyogtak” magyarul. A szerb órák számát túl magasnak találva, a tantestület javasolta a VKM-nek annak csökkentését, és helyébe a művészettörténet bevezetését.²⁰

Az iskola munkáját azonban nemcsak a már említett nehézségek akadályozták. Az 1942-es razzia nemcsak a tanulókat, de a többségében magyar tantestületet is megrázta. Mint az iskola igazgatója egyik 1942 februári, a VKM-hez írott jelentésében írta, a „statáriumi állapotok és borzalmak, s az ezzel járó ideges hangulat teljesen megzavarta munkánkat. Napokig nem lehetett se utcára, se iskolába menni, s utána nem volt lelkierőnk mindenben százszázalékig teljesíteni

az előírásokat.²¹ Nem került el a szerb középiskolásokat a VKF statáriális bírósága sem. Mladen Gložanski óbecsei hatodik gimnazista diákot 1941 novemberében kötél általi halálra ítélték, majd kegyelemből az ítéletet 15 évre változtatták. Emil Gravrić ugyancsak hatodikos diákot golyó általi halálra ítélték és kivégezték. Konstantin Marić és Vidor Serić több évi fegyházat kapott. A vallás- és közoktatási miniszter a három életben maradt diákot az ország összes középiskolájából kicsapta.²² Az 1942 szeptemberi tanévnyitó értekezleten a szerb gimnázium igazgatója arra figyelmeztette a tanári kart, ne „kommunistázzák le” a diákokat, „nem kell a tanulókat csetnikeknek titulálni, sem olyan kifejezéseket vagdosni hozzájuk, ami önérzetüket, szülőiket vagy hozzátartozóikat, pláne fajtestvéreiket sértené. Gondoljunk vissza az elmúlt időkre, milyen bántó volt az, amikor bennünket jankapusztásoknak tituláltak. Mi éppen olyan ártatlanok voltunk a királygyilkosságban, mint más egyéb, tőlünk távol eső politikai dologban, s mégis szenvednünk kellett miatta. Ezért kérem a kartársakat sohase célozzanak olyan dolgokra, amik esetleg másokat kellemetlenül érintenek.”²³

Az iskolapolitika határozottan magyarosító törekvései és intézkedései mellett is az iskolák falai közül a tanári kar igyekezett kizárni a diákok nemzetiségi megkülönböztetését, s legalább az ifjú generációt némiképp megóvni a Délvidéken igen éles nemzetiségi szembeállásoktól. Balogh Ányos tankerületi főigazgató ezzel kapcsolatban a következő irányelveket küldte meg az iskoláknak: „tanári munkájukat a legnagyobb szeretet vezérelje és a kisebbségekkel szemben ne érezzék kisebbségi mivoltukat. Hosszabb időnek kell eltelnie, míg a jugoszláv birodalom alkotására irányuló törekvések feledésbe merülnek, a szentistváni állameszmének megfelelően azonban csakis türelemmel kell nevelni az ifjúságot. A közelmúlt évek keserű emlékeit felesleges emlegetni, inkább nemzetünk nagyjainak életével kell igazolni, hogy bár sokan születésüknél fogva nem voltak magyarok, de minden erejükkel a magyar nemzet felvirágoztatásán dolgoztak és a magyar hazáért, ha kellett életüket is áldozták. Ne erőszakosan magyarosítsunk, hanem szeretessük meg az ifjúsággal a magyarságot és magyarázzuk meg szeretettel, hogy aki a Kárpátok medencéjében centripetálisan gondolkodik, megtalálja békés megélhetését.”²⁴ Az újvidéki leánygimnázium igazgatója ennek szellemében az 1941 szeptemberi értekezleten így fogalmazott: „legyenek türelmesek a nem magyar anyanyelvűekkel. Szeretettel foglalkozzanak velük, bírálják őket enyhébben (a magyar nyelv tudásának hiánya miatt — *S. E.*), adjanak nekik kedvet a tanulásra. Ezzel nem a lelkeket akarjuk megváltoztatni, de akit ide hozott hozzánk a sors, érezze itt jól magát..., jóakarattal és egymás megértésével az ellentéteket áthidalhatjuk és hasznos munkát végezhetünk.”²⁵

A német tannyelvű iskolák, különösen a német alapítványú újverbázi gimnázium igen széles körű mozgásszabadságot élvezett. Így például az ideiglenes tanterveket a Volksbund vezetőivel történt konzultáció után adták csak ki, amelynek

eredményeként — ellentétben a délszláv iskolákkal — a németet nagyobb óraszámban tanították a magyarnál, több németországi tankönyv használatát is engedélyezték. Jóváhagyták utólag azt a helyi lépést is, hogy az apatini magyar polgári iskolában német tagozatot nyitottak. A minisztérium megfontolásában főként az játszott szerepet, hogy jobb egy állami iskolában német tagozat, semhogy „a német gyerekek valamelyik német alapítványú iskolába menjenek, vagy újabb német alapítványt kérjenek”.²⁶

Különösen nagy hullámokat kavart a Bácskában, s általában a magyar politikai életben az Újvidéki Szerb Tanítói Konviktus ügye. Ezt a diákotthont még 1889-ben szerb tanítók alapították a karlócai görögkeleti érsekség területén, ahová saját gyermekeik jártak jórészt ingyen, illetve csekély tandíj fejében. 1941-ben az alapítvány kezében jelentősebb vagyon is volt, egy 140 fős diákotthon teljes felszereléssel, egy 40 fős nyaraló, 2 családi ház, 65 kat. hold föld Zombor határában, valamint 50 ezer P készpénz. A bevonulás után ezt is zár alá helyezték, hatósági biztost neveztek ki élére, s a diákotthon működését betiltották, mivel — olvashatjuk az ezzel kapcsolatos indoklásban — „az egyesület a múltban, de a megszállás alatt is, kizárólag szerb nemzeti célokat szolgált, csakis szerb ifjakat támogatott, és a magyarság érdekeivel ellenkező és ártalmas tevékenységet fejtett ki.”²⁷

A konviktus ismételt megnyitását többször is kérelmezték egyrészt a Matica srpska volt vezetői, Popović szintén igyekezett e téren eredményt elérni és támogatni az ügyet Bajcsy-Zsilinszky Endre is. 1942 szeptemberében azonban a vallás- és közoktatási minisztérium arról értesítette Újvidék polgármesterét, hogy a konviktus önkormányzatának visszaállításához nem járul hozzá, s nem hagyja jóvá az alapszabály módosítását sem.²⁸ Egy ilyen, szerb tanulókat iskoláztató intézmény és alapítvány újraengedélyezése tehát még a Kállay-kormány politikájába sem illett bele.

Más — immár az iskolapolitikán kívül eső kérdésben azonban bizonyos eredmények is születtek. 1942 végén maga Deák főispán vezetett egy szerb küldöttséget a pénzügyminiszterhez, hogy az italmérési engedélyek terén a szerbeket ért sérelmeket orvosolja.²⁹

Törekvései elérésének céljából a kormány bizonyos személyi konzekvenciákat is levont. 1943 elején a belügyminiszter leváltotta Fernbach Péter újvidéki főispánt, aki a szerbekkel kapcsolatos „kemény kéz” politikájának híveként szerzett meglehetősen kétes hírnevet magának, s helyére Deák Leót nevezte ki. Deák beiktatása alkalmával elmondott beszéde jól tükrözte a Kállay-kormány nemzetiségpolitikai törekvéseit, és annak célját. Deák azzal kezdte mondandóját, hogy teljesen átérzi a város problémáit, s minden törekvése a nemzetiségek egyenjogúságának, s egy igazságos nemzetiségpolitika megvalósítására irányul. A németekhez fordulva hangsúlyozta: szeretné hinni, hogy a múltbeli együttműködés még erősebb lesz a jövőben. A szerbekkel „differenciáltan” kíván politizálni, mondta, s ebben első-

sorban a „magas kultúrájú” rétegekre kíván támaszkodni. Azért erre a rétegre — érvelt — mivel reméli, hogy a magyarság és a szerbek évszázados együttélésének tapasztalatait hasznosan fogják kamatoztatni. Ezért a „nagylelkű és megértő” bánásmódot mind a kormány, mind pedig ő — folytatta — csupán egyet kér cserébe: a szerbek lojalitását. Végül felszólította a szerbeket, hogy nyújtsanak egymásnak kezet a közös ellenség, a bolsevizmus ellen.³⁰

Egyre gyakoribbá váltak a magasrangú politikusok délvidéki látogatásai is. S bár Kállay miniszterelnök látogatására a helyi hírverés ellenére sem került sor, Keresztes-Fischer belügyminiszter 1943 szeptember első napjaiban körutat tett a Bácskában. Zomborban elmondott beszédében bírálta a tisztviselő gárdát, amiért „még mindig nem tudják beleélni magukat az itteni légkörbe”, nem találták meg a kontaktust a bácskai társadalommal, s kevés haladás tapasztalható részük-ről a nemzetiségek nyelvének elsajátítása terén is. Ebben a vonatkozásban gyors eredményt követelt, mert „elengedhetetlen, hogy nemzetiségi vidéken a tisztviselők elsajátítsák a nemzetiségek nyelvét”. Kitért a tisztviselői körben tapasztalható kishitűségekre is, akik a háborús erőviszonyok alakulása miatt kételkedni kezdtek abban, hogy a Délvidék a háború után is Magyarországhoz fog tartozni, s ezzel kapcsolatban hangsúlyozta: „ez a föld mindig a miénk volt, s az is fog maradni”.³¹ Zentán és Óbecsén elsősorban arra kérte a szerbeket, hogy „hassanak oda, hogy a hazai szerbség vesse ki magából az ide nem való, s a békességet rontó, de a szerbség érdekeinek is ártó elemeket”. Ennek fejében viszont ígéretet tett, hogy azokat a kéréseket, amelyeket a „legmagasabb államérdekek keretei között” meg lehet valósítani, a kormány teljesíteni fogja. A félreértések elkerülése végett azonban hozzátette: ha a szerbek nem tudják, mivel tartoznak ezért, akkor „minden szentimentalizmus nélkül a legszigorúbban fogunk fellépni mindazokkal szemben, akik nem így fognak cselekedni, akik veszélyeztetik az állam és nemzet érdekeit...”³² Ez valóban világos beszéd volt.

Nagy visszhangot és újabb reményeket váltott ki a délvidéki szerbek, elsősorban a polgárság körében Balla Pálnak a Nova Poštának adott nyilatkozata. Balla volt egyébként az első magasrangú politikus, aki a nemzetiségi kérdésről nyilatkozatot adott a lapnak.

Elöljáróban utalt arra, hogy az első világháború előtt milyen „zavartalan harmóniában” éltek a Délvidéken a magyarok és délszlávok, de ezt a harmóniát megtörte a trianoni békekötés. Politikai hiba lenne azonban — folytatta —, ha nem számolnának azokkal a „lelki hatásokkal”, amelyek az első világháborút követő 20 év alatt „természetszerűleg és érthetően mindkét nép lelkében mély nyomokat hagytak”. Ezért most minden eszközzel törekedni kell arra, hogy „az államalkotó magyarság és hazai szerbjeink között ismét helyreállítsuk azt a viszonyt, amely a múltban annyira bevált.” Meggyőződése, tette hozzá, hogy a visszacsatolás óta eltelt idő „zavaró momentumait” kölcsönös akarattal el lehet

felejtteni, s meg lehet teremteni ismét a „kölcsonös békét és együttműködést” — a magyar állam keretei között.³³

Pár nappal később a lap „A közeledés útjai” címmel méltatta Balla szavait. Mint írta, azok „gyógyírként” hatottak a szerb népre, s kiemelte, hogy azok a történelmi korszakok, amikor a két nép szembekerült egymással, „idegen elemek műve volt”. A szerb intelligencia feladata jelenleg az — folytatódik a cikk —, hogy „soha ne jussanak kifejezésre azok az elemek, akik a gyűlölet és türelmetlenség apostolai”. Végül a szerbség közeledési hajlandóságára utalva így zárul a cikk: „aki pálmaággal a kezében jön, mindig számíthat arra, hogy fáradozása és törekvése nem múlik el sikertelenül.”³⁴

Balla nyilatkozatát a bánáti Torontál c. magyar lap egyenesen „újvidéki kézfogásnak” nevezte, s kiemelte: „amely nemzetiség őszintén és hátsó gondolat nélkül kívánja hazáját szolgálni, az mindig számíthat a magyar megértésre és szolgálatával saját népének is többet használ, mint azok, akik idegen utakat kívánnak követni és ezzel saját népüknek ártanak.”³⁵

Popović, mint a kormány embere, s mint a bácskai szerbek első számú képviselőjének kikiáltott politikus, igyekezett felerősíteni a kormánykörökből hallatszó hangokat. Deák Újvidék főispáni székébe történt beiktatása alkalmával küldöttséget vezetett a főispánhoz, ahol beszédet mondott, s amelyet a Nova Pošta feltűnő helyen közölt. Popović először is reményét fejezte ki, hogy az új főispán — ellentétben más délvidéki politikusokkal — nemcsak keresni fogja, de meg is találja a szerbekkel történő megegyezés útját, s így e nép „megsebzett lelke nyugalomra talál”. A szerbek nevében ígéretet tett, hogy a régi sebeket ők sem szakítják fel, de „a megtörtént dolgokból kölcsönösen tanulnunk kell egyet s mást”.³⁶ 1944 január elején a görögkeleti karácsony alkalmával „Hol a mi útunk” címmel írt cikket a szerb nyelvű újságban. Azt fejtegette, melyik oldalon kell álljon, s merre menjen „e nehéz időkben” a szerbség. Először is nyugalomra, mindenféle „idegen akciótól” való tartózkodásra szólította fel őket, hiszen „ez felel meg a szerb nép nemzeti tradícióinak”. A szerb nép helyzetét jelképesen egy útkereszteződéshez hasonlította, amelyből két út vezet ki: az egyik az „új rendhez” vezet, amelyet szerb népi élet védelmezőjének nevezett — a másik egy olyan gazdasági-társadalmi rendhez visz, amely „súlyos veszélyeket hordoz magába” és távol áll a szerb nép hagyományaitól, lelkétől. Ezek az „idegen materialista, szocialista, sőt kommunista eszmék — folytatta — különösen a szerb fiatalságot és értelmiséget fertőzték meg, akik még most is azon munkálkodnak, hogy ezeket az eszméket a szerb nép lelkébe plántálják”. A szerbségnek az „új rend” útján kell elindulnia, mert csak ez hozhat számára megbékélést — vont le végül Popović a következtetést.³⁷

Az említett intézkedések és ígéretek kiváltotta hangulatot a helyi közigazgatási hatóságok nyilvános, ám mégis lokális hűségnyilatkozatok kicsikarására igyekeztek felhasználni. De Deák főispán — aki újvidéki kinevezése mellett megmaradt

Bács—Bodrog vármegye és Zombor város főispánjának is — leintette a türelmetlen tisztviselőket. Mint ezzel kapcsolatos körlevelében írta: ilyen nyilatkozatoknak „saját hatáskörben nincs jelentősége”, s nincs értelme addig, „míg nem önként jönnek és nem terjednek ki a felszabadult terület egész szerb lakosságára”.³⁸ Deák lényegesen látványosabb akciót várt, s tegyük hozzá, sugallt Popovićnak és híveinek. Olyan nyilvánosan is megjelenő nyilatkozatot, amelyben egyértelműen elhatárolják magukat a „terrorcselekményektől”, azaz a jugoszláv népek népfel-szabadító küzdelmétől, s általában a jugoszláv gondolattól.

1943 őszén — a Draža Mihailović-féle bácskai szervezkedés résztvevői ellen indított hadbíróági tárgyalás napjaiban, — Deák elérkezettnek látta az időt az-akció megindítására. Magához kérte Popovićot és Bogdan Đunderski országgyűlési képviselőt, s szemükre vetette, hogy a szerb értelmiség — a kormány várakozásával ellentétben — nem hat a népre, magatartása passzív. S ha már képtelenek ebben az irányban cselekedni — tette hozzá — legalább nyilvánosan határolják el magukat a partizánoktól, a jugoszláv gondolattól, s így tisztázzák végre politikai álláspontjukat.

A kormánynak, s személy szerint Deáknak azért volt szüksége erre a demonstratív nyilatkozatra, hogy valamiféle eredményt mutathasson fel a szerbek megnyerése terén, de azt sem zárhatjuk ki, hogy az akció külföld felé is szólt. Ebben az időben ugyanis éles támadások érték a kormányt szélsőjobboldali körökből a szerbekkel kapcsolatos magatartása miatt, s Deákot sem kímélték. Elsősorban azt vetették szemükre, hogy túl kesztyűs kézzel bánnak velük, képtelenek rendet teremteni a Délvidéken, s felerősödtek a katonai közigazgatás visszaállítását sürgető hangok is.³⁹ Popović és Đunderski meglehetősen nehéz helyzetbe került. Ugyanis még a szerb földbirtokosok, gazdag polgárok jobboldali része sem kívánta a nyilvánosság előtt elhatárolni magát a partizánmozgalomtól, s különösen a jugoszláv gondolattól. Többségük egyszerűen abból a megfontolásból, hogy nem lehet tudni, melyik irányba dőlnek el a dolgok, mások pedig főként azért húzódoztak, mivel Popović igyekezett a dolgot tető alá hozni, s így eleve felülről sugallt akciót sejtettek.⁴⁰

Némi huzavona után azonban Popovićéknak sikerült október 6-án összehívni Újvidéken a bácskai szerb nagy és középbirtokos réteg, valamint a polgárság és az egyház 33 képviselőjét, kevesebbet, mint amennyire számítottak. Az ülésen Popović elnökölt. Azzal kezdte mondandóját, hogy az utóbbi két hétben 12 súlyos szabotázs volt, ezért a szerbek megjelent képviselői — természetesen az egész szerb nép nevében — írásban kell elítéljék ezeket az akciókat. S bár a résztvevők egyetértettek az elhatárolódás szükségességével, de nem tartották tanácsosnak írásba foglalni azt, nevüket adni hozzá, s mi több, nyilvánosságra hozni. Végül hosszas huzavona után úgy döntöttek, hogy egy kisebb létszámú küldöttség Popovićyal és Đunderskivel az élen, felkeresi Deák főispánt, s ott szóban közlik

a következő határozatot: „A bácskai szerbség tisztában van azzal, hogy saját érdekében is cselekszik akkor, amikor a maga részéről is kívánja a hatóságok segítségével biztosítani a békesség fenntartását, a törvényes eljárásokat, a vagyon, a rend és a közbiztonság megvédését minden vonalon és minden körülmények között. Éppen ezért a bácskai szerbség nem azonosítja magát az utóbbi időben elkövetett cselekedetekkel, amelyek a köz- és magánvagyon, valamint a közbiztonsági szervek élete és személye ellen irányultak, sem ezeknek a cselekedeteknek elkövetőivel. Minden erejével arra fog törekedni, hogy az egész szerb közvéleményre oly irányban hasson, hogy a bűnözőket, akik partizán név alatt ismeretesek, s a szökésben lévő elemeket senki ne rejtegesse, senki ne támogassa, hanem kötelességszerűen adja át a hatóságoknak”. Nyilatkozatuk végén kérték a kormányt, hogy „továbbra is tartsa meg ezt a szerbséget a teljes állampolgári egyenjogúság állapotában, hogy fenti állásfoglalása ezáltal is indokoltassék”.⁴¹

Deák főispán valóban ezt a nyilatkozatot várta, de nem elégedett meg azzal, hogy az értekezlet határozatát mintegy csak négy szemközt megsúgják neki — ő nyilvános és egységes elhatárolódást követelt. Erre csak két héttel később került sor — amikor az értekezlet résztvevői egy részének tudta nélkül, Deák utasítására — az Újvidéki Reggeli Újság és a Nova Posta teljes terjedelmében közölte az idézett nyilatkozatot, és a résztvevők teljes névsorát.⁴² A határozatot ugyanakkor a jelenlévők egy része, összesen 9-en, nem fogadták el.

A belső használatra szánt október 6-i nyilatkozat a déli határokon túl is visszhangra talált.

A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg vajdasági főhadiszállása 1943. december 12-én kemény hangú nyilatkozatban ítélte el a jobboldali bácskai szerb polgárság lépését. Először is leszögezték: a bácskai szerbek nevében olyan, a magyar megszállók szolgálatába állt árulók, mint Popović és társai, nem tehetnek nyilatkozatot, s a bácskai szerbeket nem képviselhetik. „Az a harc, amelyet a szerb nép igaz fiai vívnak a bácskai nehéz körülmények között — folytatódik a főhadiszállás nyilatkozata — az egyetlen helyes és lehetséges út, s ezt az utat kell válassza Bácska valamennyi népe, mivel ez vezet a nemzeti szabadság és nemzeti becsület kivívásához. Az az út, amelyet ezek az árulók választottak, Nedić, Pavelić és Mihailović útja, amely Jugoszlávia kapitulációjához és megszállásához vezetett.” Végül felhívtak minden igaz bácskai hazafit — vallási, politikai, nemzeti és osztályhovatartozásától függetlenül —, hogy tömörüljenek a jugoszláv népfelszabadító hadsereg zászlaja alá — a megszállók kiűzése és hazai kiszolgálóik megsemmisítése érdekében.⁴³

A Popović és Bogdan Đunderški által felsorakoztatott volt jugoszláv politikusok többsége ugyan vállalta a rendszer melletti nyílt kiállást, de igazán nem képviseltek a Bácskában valamelyest is hatékony politikai erőt. Különösen most nem, amikor már leleplezték a Mihailović-féle, éppencsak megindult szervezkedést. Kállayék

tévedtek akkor, amikor feltételezték, hogy ezek az erők le tudják majd választani a délvidéki szerbeket a baloldali ellenállástól.

A kormány részéről kezdeményezett békülékeny politika hátterét jól megvilágítja Balla Pálnak a Magyar Külügyi Társaság Balkán Bizottságának 1943. május 13-án, a magyar—szerb politikai kapcsolatokról elmondott beszéde. Magyar szempontból a szerb kérdés — mondta előljáróban — két, szorosan összefüggő síkon jelentkezik: egyrészt mint külpolitikai probléma, másrészt mint nemzetiségi kérdés. Külpolitikailag a magyar—szerb politikai kapcsolatok alakulása nemcsak „a közvetlenül érdekelt két nép jól felfogott érdekei szempontjából bír fontossággal, de közvetve kihat a Duna mellett élő népek politikai és hatalmi egyensúlyára és így végső eredményében ez a kérdés — túlzás nélkül — általános európai érdekűnek is beállítható”. Majd rátért arra, hogyan is kell értelmezni e, „jól felfogott” érdekeket: „Mi az őszinte összefogás felújítására bármikor készek vagyunk, de — s ezt *határunkon kívül és belül* mindenkinek meg kell értenie — nem azon az áron, hogy ismét vitássá engedjük tenni jogainkat arra a területre, amely ezer éven át a miénk volt, s amelynek hovatartozását semmiféle szempont, sem történelmi, sem földrajzi, sem gazdasági, de még néprajzi szempont sem teheti kétségessé”. Majd utalt arra, hogy a Délvidék Magyarországhoz tartozásának feltétel nélküli elismerés mellett a hazai szerbségtől az adott társadalmi berendezkedés elismerését is elvárják.⁴⁴

De a Kállay-kormány számára nemcsak a JuKP vezette ellenállási mozgalom tartós viasztörése miatt volt sürgős a rendszer zökkenő mentes működésének megteremtése a Délvidéken. Egyre növekvő aggodalommal figyelték a szélsőjobboldali pártok — elsősorban a Nyilaskeresztes Párt és a Magyar Megújulás Pártjának — előretörését is.

A nyilasok már közvetlenül a polgári közigazgatás bevezetése után megkezdték a párt szervezését a Délvidéken. Szálasi 1942 szeptemberében toborzó körúton volt a Bácskában és a Muravidéken, s 1943 elején Szabadkán és környékén már 1160 tagja volt a Nyilaskeresztes Pártnak, már szervezkedett a „plutokrata zsidó veszély és bolsevizmus ellen” a Pálffy Fidel-féle Magyar Nemzeti Szocialista Párt is. Több százra rúgott a Magyar Megújulás Pártjának taglétszáma is.⁴⁵ A szélsőjobboldal igyekezett behatolni a hagyományosan kormányterrénumként számon tartott levಂತekorú ifjúság közé is. A megoldatlan agrárkérdés miatt — különösen a nincstelen magyar agrárproletárok körében — a nyilasok viszonylag erős befolyásra tettek szert, s több Parasztfőiskolát is felállítottak. Fokozta a kormány aggodalmát az is, hogy a szabadkai nyilasok együttműködést ajánlottak a Kulturbundnak, s ezt a szándékot a Kulturbund helyi vezetői „a közös cél érdekében szívélyesen fogadták”.⁴⁶

A kormány természetesen gondosan ügyelt arra, hogy tudatosítsa a délszlávok körében: a gesztusok politikáját ne tekintsék a gyengeség jelének. Ennek leghatá-

sosabb bizonyítéka az ún. egységes vezetés felállítása volt, amely kemény kézzel sújtott le az „idegen utakon járókra”, azaz az ellenállás résztvevőire. A nagyobb hatás kedvéért egyre gyakrabban jelentek meg a Nova Poštában és más délvidéki lapokban felelős politikusok nyilatkozatai is, amelyekben a délvidéki szerbek helyzetét „valóságos oázisként” tüntették fel — természetesen a többi jugoszláv területen uralkodó helyzettel szembesítve. Ez már csak azért sem lehetett hatástalan, mert 1941 óta a többi jugoszláv területen állandóan napirenden voltak a szerbek elleni kegyetlen megtorlások. Különösen érvényes volt ez az usztasa Horvátország területére. Kellőképpen hangsúlyt kapott persze, hogy ezért az „oázisért” csupán az államhoz való hűséggel, s ami ezzel egyet jelentett, az ellenállással történő szembefordulással kell fizetni.⁴⁷

A kormány igyekezett a szerbek irányába tett lépéseit a béketapogatózások során is kihasználni. Szegedy-Maszák Aladár feltételezhetően 1943 június—júliusában keletkezett, a Foreign Office-hoz eljuttatott emlékiratában ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „A Magyarországhoz került területek szerbjei, az újvidéki véres és eléggé el nem ítéltető események ellenére is — amelyeket Kállay miniszterelnök a parlament nyílt ülésén egy szerb képviselő felszólalására válaszolva részletesen ismertetett — az összes szerbek közül a legjobban megőrizhette nemzeti létét. Az újvidéki események egyébként is következményei voltak a zsablyai betörésnek, anélkül sohasem került volna rájuk sor. Igen sok szerb értelmiségi személynek nyújtott Magyarország menedékjogot, igyekezett hazahozni a magyarországi szerbeket a német fogolytáborokból⁴⁸, és példás türelemmel kezelte a szerb egyházat, amely tudvalevőleg nemzeti intézmény is. A szerb kulturális életet a „Matica” közművelődési egyesület működésének újbóli engedélyezése lehetővé tette. A történelmi Szerbiában, a Bánátban és Horvátországban egész más sors sújtotta a szerb nemzetet.”⁴⁹ E gesztusok felsorolásának az volt a célja, hogy a Délvidék legalább a békekötésig megmaradjon magyar ellenőrzés alatt, ily módon befolyásolva a végleges határok kijelölését. Újszászyn keresztül 1943. május 26-án a következő üzenetet juttatták el Istambulba: „Ha sor kerül a szövetségesek balkáni inváziójára, Mihailović és csapatai ne lépják át az új magyar határt, mert azzal céltalanul ontanák szerbek és magyarok vérért. A határt nem a szerbek és nem a magyarok fogják kijelölni.”⁵⁰

De míg a megszállókkal együttműködő szerbiai és horvátországi politikai körök a „lehető legnagyobb megértéssel” fogadták a magyar kormány törekvéseit⁵¹, azok, akiknek valójában szólt, az angol és amerikai kormánykörök és a jugoszláv emigráns kormány, megkésettnek ítélte a körülmények kényszere miatt a szerbek felé nyújtott békejobbot, de méginkább kevésnek találta azt. Magyarországtól a Németországgal történő nyílt szakítást várták el, amelyet azonban a Kállay-kormány nem mert, de nem is akart vállalni.⁵²

A lisszaboni jugoszláv követség 5. sz. könyomatosában egyenesen arról írtak,

hogy a magyar kormány,, a megfizetett szerbeket keresztül... a testvéri együttműködést csillogtatja a szerbek szeméi előtt és a kisebbségi jogegyenlőségről beszél...”, de mit várhatnak a kormánytól akkor, amikor éppen Fėja Géza könyve szerint a magyarok is rabszolgák saját hazájukban.⁵³

Kállay — mint láttuk — mélypontról indulva igyekezett felerősíteni a kormány délszláv politikájának toleránsabb vonásait, elsősorban a szerbek irányában. Ehhez a döntő lökést a háború menetében bekövetkezett fordulat és a nyugati szövetséges hatalmak felé meginduló béketapogatózások szolgáltatták. E mellett azonban nem lebecsülhető tényezőként befolyásolta a kormány magatartását az a felismerés, hogy a „kemény kéz” politikája nemhogy elősegítené, de egyre komolyabb formában veszélyezteti a Délvidék ellenforradalmi rendszerbe történő beillesztését. Az angol orientációs csoportok politikai befolyásának növekedése következtében az adott kül- és belpolitikai törekvésekhez jobban idomulni tudó, azokat hatékonyabban szolgáló nemzetiségpolitika kerekedett felül. Ez a délszlávok esetében is toleránsabb politikát eredményezett, amely legalább a szerbek konzervatív, jobboldali, revíziót elfogadó, vagy azt tudomásul vevő rétegének megnyerését eredményezhette. Ez a toleránsabb, a törvényes lehetőségeket egyébként meglehetősen szűkreszabó nemzetiségpolitika először keltett olyan reményeket a szerbek körében, hogy élhetnek a rendszer kínálta jogokkal. Kállay ezen törekvései azonban sem a szövetséges hatalmak, sem a jugoszláv emigráns kormány köreiben nem keltettek komolyabb visszhangot, s a Délvidéken sem érték el a kívánt hatást.

Az ellenállás vonatkozásában Kállay nézete semmiben sem különbözött elődje álláspontjától — változatlanul a mozgalom felszámolására törekedett. A hogyan tekintve azonban jelentős volt a különbség. Az ellenállási mozgalom felszámolását Kállay úgy próbálta elérni, hogy az ne veszélyeztesse, éppen ellenkezőleg, erősítse a délvidéki helyzet konszolidációját, s így a délszlávok minél szélesebb rétegeit semlegesítse, illetve nyerje meg politikája számára. Azok a délszláv körök azonban, amelyekben a miniszterelnök mondhatjuk törvényszerűen találta meg délvidéki politikájának támaszát, valójában nem képviseltek reális politikai erőt. 1944 elején a kormány sajátos helyzetbe került. Miközben a Délvidéken az egységes vezetés segítségével továbbra is keményen lesújtott a JuKP vezette ellenállási mozgalomra, Kállay új külpolitikai koncepciójának⁵⁴ megvalósítása érdekében 1944 februárjában — a Szovjetunióval történő kapcsolat felvétele és a keleti fronton tartózkodó magyar alakulatok kapitulációja mellett — kénytelen volt felajánlani a szövetségeseknek Tito marsall partizánjainak élelemmel és egyéb szükséges anyagokkal történő támogatását.⁵⁵

Magyarország hamarosan bekövetkező német megszállása nemcsak Kállay külpolitikai törekvéseinek összeomlását jelentette, de egyúttal a délszlávokkal folytatott toleránsabb politika végét is jelentette.

Jegyzetek

¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) Minisztertanácsi jegyzőkönyv (a továbbiakban Mt. jkv.) 1942. szeptember 14.

² MOL K—428 Könyvnyomtatás. 1133. 1942. március 7.

³ MOL K—27 Mt. jkv. 1941. július 22.

⁴ Az orthodox kereszténység. Szerkesztette: BERKI FERIZ Budapest, 1975. 146—147.

⁵ MOL K—28 ME Kisebbségi o. 1943—R—16412 és 20645.

⁶ Nova Pošta, 1942. november 15.; MOL K—28 ME Kisebbségi o. 1943—R—16412.

⁷ MOL K—27 Mt. jkv. 1943. február 16. A Bárdossy-kormány délvidéki politikájára lásd A. SAJTI ENIKŐ: Katonai közigazgatás és nemzetiségpolitika a Délvidéken — 1941. április. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LXXII. Szeged, 1982. 3—32.; Uő.: A Jugoszláv Kommunista Párt vezette ellenállás a Délvidéken és a Bárdossy-kormány megtorló politikája (1941. április—1942. január) Párttörténeti Közlemények, 1982. 4. sz. 141—175., valamint Uő. Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában — 1941. Nemzetiségi füzetek 6. Budapest, 1984.

⁸ Nova Pošta, 1943. augusztus 18.

⁹ Nova Pošta, 1943. március 30. és július 27.

¹⁰ Nova Pošta, 1943. február 7. és november 26.

¹¹ MOL K-644 Vallás- és Közoktatási Minisztérium (a továbbiakban VKM) 1941-17-56753; 104032.

¹² Arhiv Vojvodine (a továbbiakban AV) Újvidéki II. f. tanügyigazgatási kirendeltség. F. 151. kutija 60. G—1—1941.; Muzej socijalističke revolucije Vojvodine (a továbbiakban MSRV) Madjarske gradjanske vlasti MK 11/127.

¹³ MSRV Madjarske gradjanske vlasti. MK 11/127; 130.

¹⁴ MOL K—644 VKM 1941—17—57 269; 57 183.

¹⁵ MOL K—644 VKM 1943—2—205690;

¹⁶ MOL K—28 ME Kisebbségi o. 1943—R—34574.; MOL K—63 Küm. pol. 1942—67—31.

¹⁷ MOL K—644 VKM 1942—17—109942.

¹⁸ Uo. 1943—17—83072; MOL ME Kisebbségi o. 1943-R-25613.

¹⁹ AV Az Újvidéki II. f. tanügyig. kirendeltség F. 151. kut. 70. G-7-28/1943.; 31/1942-43.; valamint MOL K—644 VKM 1942—17—252583.

²⁰ AV Újvidéki II. f. tanügyig. kirendeltség F. 151. kut. 77. G—7—75/1943.

²¹ MOL K—644 VKM 1942—17—105080.

²² Uo. 1942—17—107847.

²³ AV Az Újvidéki II. f. tanügyig. kirendeltség. F. 151. kut. 66. G—7—4/1942—43.

²⁴ Uo. kut. 60. br. 1. Izveštaj skola.

²⁵ Uo.

²⁶ MOL K—644 VKM 1942—17—104052; valamint 1941—17—57901.

²⁷ Uo. 1941—7—58020; 1942—17—111194.

²⁸ Uo.

²⁹ Nova Pošta, 1943. december 19.

³⁰ Uo. 1943. március 17.

³¹ Délvidék (Zombor), 1943. szeptember 2.

³² Nova Pošta, 1943. szeptember 1. és szeptember 3.

³³ Uo. 1943. január 6, 7, 8, 9. Balla a pravoszláv karácsony alkalmával nyilatkozott a lapnak.

³⁴ Nova Pošta, 1943. január 12.

³⁵ Torontál (Nagybecskerek—Petrovgrad), 1943. március 5. (A várost jelenleg Zrenjaninnak hívják)

³⁶ Nova Pošta, 1943. március 2.

³⁷ Uo. 1944. január 7.

³⁸ MSRV MK 11. reg. br. 201.

³⁹ Párttörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban PI Arch.) 815/2.; Képviselőházi Napló, XVIII. 1943. november 24. 195—196.

⁴⁰ PI Arch. 815/2.

⁴¹ PI Arch. 2/1943—6—1168. 38.; PI Arch. F. 815/2.

⁴² Újvidéki Reggeli Újság, 1943. október 19., Nova Pošta, 1943. október 19. Az október 6-i értekezleten Popovičon és Đundërskin kívül többek között jelen volt: Đoka Đundërski nagybirtokos, Đorđe Lazić, az újvidéki Kereskedelmi Egyesület volt elnöke, Miloš Petrović, volt újvidéki polgármester, Todor Milić, püspöki helynök, Đaka Popović, volt jugoszláv miniszter és bán, Branko Nikolić, volt képviselő, ügyvéd, Aleksandar Moć, volt főispán, a Matica Sprska elnöke, Kosta Hadži, a Matica titkára, Obrad Milutinović, volt polgármester helyettes, orvos, Miloš Petrović, volt polgármester, közigazdász, Jovan Čulum, a szerb egyházközség elnöke, Vojin Brkić volt jugoszláv képviselő, Svetozar Stanković, volt jugoszláv szenátor és miniszter. Aleksandar Moć és néhány társa, aki a Délvidék felszabadulása után a Vajdaság Népfelszabadító Főbizottságának tagja lett, elhatárolta magát ettől a nyilatkozattól.

⁴³ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Beograd, 1963. I/6. 172. sz. irat. 511—512.

⁴⁴ BALLA PÁL: Magyar—szerb politikai kapcsolatok alakulása napjainkig. Láthatár, 1943. 5. sz. 121—125.

⁴⁵ PI Arch. 651. f. 7/1942. szeptember 25.; PI Arch.

⁴⁶ PI Arch. F. 815/1.; MSRV MK 5. reg. br. 88.; MK 4. reg. br. 43. A nyilas ifjúsági csoportokat a kormány feloszlatta.

⁴⁷ Nova Pošta, 1943. december 21., Új nép (Újvidék), 1943. december 24., Délvidék (Zombor), 1943. december 21.

⁴⁸ Közvetlenül a jugoszláv fegyverletétel után a magyar fővezérség és a 2. német hadsereg parancsnokságának szállásmestere között egyezmény jött létre, amely szerint a német hadifogságba esett, s a Magyarországhoz csatolt területeken községi illetőséggel bíró magyar, horvát és bolgár nemzetiségű hadifoglyokat — a szerbeket és zsidókat tehát nem — átadják a magyar hatóságoknak. (OL K—149 BM res. 1941—1—9302) A Kállay-kormány idején valóban eredményes lépések történtek a szerb nemzetiségű hadifoglyok hazaszállítása érdekében is, s gondos kiválogatás után több ezren térhettek haza. MSRV MK. 2. reg. br. 12., 20.

⁴⁹ Magyar—brit titkos tárgyalások 1943-ban, Összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta JUHÁSZ GYULA. Kossuth Könyvkiadó, 1978. 46/b. sz. irat 202—203.

⁵⁰ Uo. 26. sz. irat. 148.

⁵¹ OL K—63 Küm. pol. 1943—16—123/pol.

⁵² Magyar—brit titkos tárgyalások. 68.

⁵³ OL K—428 MTI Könyvnyomatos. 1134. 1943. június 13. A jugoszláv könyvnyomatosban nyilván FÉJA Viharsarok c. szociográfiájára céloztak.

⁵⁴ Kállay új koncepciója a következő volt: a rendszer átmentése, a német megszállás elkerülése és a szovjet hadsereg távol tartása érdekében, a román kiugrást megelőzendő — a Kárpátok vonalán kell a védelemre berendezkedni. Ehhez haza kell hozni a Szovjetunió területén állomásozó csapatokat, a szövetséges hatalmukkal pedig közölni kell, hogy Magyarország csak védelmi hadműveleteket folytat. Fegyverszünetet tehát a magyar kormány nem köt, továbbra is fenntartja

formálisan a szövetséget Németországgal, de nem engedi meg német csapatok tartózkodását Magyarországon, és megszünteti Németország gazdasági támogatását is. JUHÁSZ GYULA: Magyarország külpolitikája 1919—1945. Kossuth könyvkiadó, 1975. 344.

⁶⁵ Magyar—brit titkos tárgyalások. 99/a. sz. irat. 311.